

I R O D A L O M.

PROHÁSZKA LAJOS: *A mai élet erkölce*. Budapest, [1944.] Egyetemi Nyomda. 240 l.

Prohászka Lajos az európai történelem legerkölcstelenebb és legembertelenebb pillanátában vállalkozott a feladatra, hogy átvilágítsa a kor sötét rétegeit és megvizsgálja egy süllyedő világ pusztulásának kórokozóit. Az erkölcs tiszta és szigorú törvényrendszeréért helytálló humanistát mélyesen megrendíti az a tragikus perspektíva, amelyben 1944 Európája, visszajára fordítva minden emberi értéket és minden emberi normát, saját vesztét látszik előkészíteni.

Erkölc és törvény. Két olyan fogalom, amelynek megvalósult formái századunkban mindenképen bomlásnak indultak. Akármilyen vonatkozásban ejtsük is ki a szavakat, bennük megréccsen a kispolgári butaság, a hazug iskolai prédikációk, s az egész elmúlt korszak rosszemlékű előítéleteinek bombasztikus hangja.

A nyugtalan kutatót azonban nem riasztja el a torz asszociációk légiója. Szavait kimentí az agyongyötört nyelv káoszából és megvizsgálva jelentésüket, újból hozzáköti azokhoz a fogalmakhoz, amelyeknek kifejezői. Ez az út az etosz ősi forrásaihoz vezet. Elvezet azokhoz az időkhöz, amikor az, erényt „nemcsak erkölcsi és vallási szabálykönyvek írták elő, hanem magának a valóságnak vérkeringésében volt, amikor az emberi együttélésnek úgyszólván magasabb létezőmódjaként jelentkezett és ezért mindenkire egyformán vonzóerőt gyakorolt“. A görögség erénye a teljesség, a férfiasság elérésére való törekvés. Hellas aretéje és Róma virtusa még minden mellékességgel, minden félreértés nélkül egyet jelentett: *a teljes emberi magatartás szóban és tetteben megnyilvánuló, becsületben és bátorságban fogant egységét.*

Róma végső romlottságában megfélemedkezvén, az eszmékről, amelyekből született és nagyranőtt, elbukik. A kereszténység középkori erkölcsisége visszanyúl ugyan az antik erkölcs puritán és fénylő korszakaihoz, de egyre növekvő és kiteljesedő erényessége már *a szív tisztaságára és alázatosságára épül.* Ez a bensőséges, személyes lelkiismereten nyugvó keresztény erkölcs — amelynek gyökereit szintén megtaláljuk már az antikvitásban — csak a korai kereszténység korszakában képes egyértelműen irányítani az életet. Később a kulturális és társadalmi viszonyok alakulása folytán mindinkább *tekintélyi morállá* alakul át: az Egyház, mint legfőbb fórum kívülről szabja meg a tömegek magatartását. A belső, személyes lelkiismeret elhalkul, a szeretet krisztusi szolidaritását felváltja a tekintély hatalmának külsőséges összetartó ereje.

Amikor a középkori életformák lassú elhalása megindul és ezzel párhuzamosan az újkor születő szelleme kezdi kibontani a maga új életformáit, az erkölcsiség válsága következik be. Majd kiforranak az új erkölcsi alapformák. A nemesi rend sajátos látszátmoralja mellett kifejlődik a polgári erkölcs, amely az újkori kapitalisztikus gazdasági rend szülötte és *erényessége pénzrel mérhető.*

Ezekbe az igaz emberi eszméktől messzerugaszkodott erkölcsi formákba robban bele a francia forradalom. Ereje megrázza és elsöpri a valóságos és álerények fennálló világát. A társadalomnak az utolsó századokban kialakult erkölcsködexe felborul, az ismert morálfarmák végleg elhalványulnak és a XIX. század sajátosan komplex arculatot ölt. A különböző erkölcsi komponenseknek e furcsa ötvözetében belső kiegyenlítetlenségénél fogva lassanként szétesik és *most van végleg felbomlóban szemünk előtt.* A kapitalizmus kéméletlen versenyfutása megszűnik. Vele élvész az az álhumanizmus, amely a polgári kényelem önzésében fogant.

Végül *a két világháború* döntő módon változtatja meg Európa erkölcsi térképét. A háború embertelensége az élet értéktelen, negativisztikus formáit termeli ki. Már az első világháborút követő perverzció és romlottság hosszú időre eldönti az ősi virtust, a ragyogó aretét, a keresztény erkölcs szomorú sorsát.

Európa most már csak egyféleképpen heverheti ki e világegés katasztrófáját: ha megtagadja a mámor pillanatnyi szédületét és ha leküzdí a mult szenvedéseiben fogant félelmét, amely máskülönbön jóvátehetően, öngyilkos pusztulásba kergeti. A gyűlölet erkölcsét fel kell hogy váltsa végre az őszinte, bensőséges szeretet erkölcsé, amely nem ismer más mértéket, mint a *lelkiismeret tisztaságát*.

Ezekben a főbb vonásokban igyekeztünk ismertetni Prohászka Lajos könyvének gondolatmenetét, amelyben egy nagytudású humanista tekint végig az erkölcsi eszmények történetén, hogy végül korának erkölcsét súlyosan elmarasztalja.

Prohászka pesszimizmusának aktuális forrása a fasizmus volt, amelynek halálos betegségét felismerte és amellyel nagy bátorsággal szembezállt. Eredetét a háborús pszichózisok gyűlölet-erkölcsében látja. Mert a gyűlölet mérge kiváltotta a faji eszme mérget, amely „a világra tüzet bocsátott és ez meggerjedt”. Hiszen a faji eszme szükségképeni konklúziója az, hogy a népeknek „nem egymás mellett, hanem egymásnak alávetve kell élniök”. Prohászka az emberi szellem szabadságáért harcolók mély felháborodásával utasítja vissza azt a gyűlölet erkölcsében fogant vérmítoszt, amelynek nihilisztikus karaktere nem volt képes leplezni egy nép rosszhiszemű hatalmi-politikai törekvéseit.

Imponáló biztonsággal tartja kezében Prohászka Lajos a mértéket, amellyel az európai történelem jelenségeit erkölcsileg értékeli. Csak két helyen torzul el ez a mérték — és ez a két hely tulajdonképen egy hely: polárisan egybetartoznak, mint a mágnes két sarka. A mágnes egyik sarka a modern szocializmus, másik sarka az a góc, amelyben Kierkegaard és Dosztojevskij problémái és etikai erőfeszítései csomósodnak. A polaritás történelmileg is érzékelhető. Ugyanakkor, amikor a modern szocializmus hadat üzent a kapitalizmusnak, hogy a *társadalomban* teret teremtsen az *emberi szabadság* számára, Kierkegaard hadat üzent az *önmegnyugtató* polgári álkereszténységnek, hogy az *emberben* teret teremtsen a *krisztusi szabadság* számára. Ott, ahol a könyv ezt a két pólust érinti, perspektívizitikus tévedést látunk. A tévedést annyira perspektívizitikusnak érezzük, hogy önkéntelenül felmerül a kérdés: mi volt az a szubjektív mozzanat, amely ezt a két döntő történelmi tényezőt csak torzító lencsén át teszi a szerző számára hozzáférhetővé? Az egész könyvön áttetsző etikai tisztaság és a fasizmus iránti mély megvetés, amelynek ez a fasizmus legsötétebb korszakában írt munka oly egyértelmű kifejezést ad, félreérthetetlenül mutatják, mi ez a szubjektív mozzanat: a fasizmus gyűlölködő tömegkultuszától és irracionálisától való csömör. Ez a megtévesztő perspektíva elzárja előle mind a szocializmusnak, mind Kierkegaard és Dosztojevskij törekvéseinek centrumát; ezért sorolja a szocializmust — ennek centrumában lévő humanista szabadságtörekvéseit figyelmen kívül hagyva — a nyers tömegkultuszok közé, és ezért sorolja Kierkegaardot és Dosztojevskijt — az irracionális átvilágítóit — az irracionalisták közé.

Hogy ez a torzulás mennyire nem a könyv lényegéből fakad, utolsó mondatai is mutatják. Prohászka Lajos itt megállapítja, hogy a társadalmi fejlődés az osztály nélküli társadalom irányában halad és kétségeit áttöri a remény, hogy ez az út „egy emberileg igazságosabb állapot felé” visz. Erre a reményre alapítja Európa erkölcsi fejlődésének prognózisát. „Hogyha ebben a helyzetben bekövetkezik az erkölcsi élet tisztulása és új formáinak kialakulása” — mondja a könyv zárómondatában — „ez nem lehet többé típusmorál, amilyen az antik görög, vagy az újkori udvariarsztokratikus erkölcs volt, sem pedig merőben individualisztikus, aminő a polgári erkölcs volt”, hanem „szolidaritásra épülő és mégis olyan, amely az egyéni lelkiismereti döntésnek is teret enged”.

Erkölcstől elhagyatott időkben bírálni a kort, s az erkölcs törvényeit és jövőjét kutatni ekkor, a szellemi ellenállásnak olyan megnyilatkozása volt, amelyet most tudunk legjobban értékelni. Hiszen visszatekintve az elmúlt évtizedekre, a tompultságnak és a passzivitásnak sivár képe tárul elénk, amelyből csak igen kevesen tudták magukat kiszakítani.

Mándy Stefánia.

KISS ÁRPÁD: *Az emberi felszabadulás útja*. 1945. Debreceni Könyvek kiadása. 178 l.

Szerzőnk ebben a nagy filozófiai és művelődéspolitikai tájékozottságról és a legkülönbözőbb nevelésügyi problémákban való komoly elmélyedésről tanúskodó könyvében nemcsak arra vállalkozott, hogy „a nevelői gondolkodás helyzetképével gazdagítsa az egyetemes gondolkodás adattárát, hanem” — arra is — „hogy tiszt-